

УДК 37(09)

**УРОКИ ІСТОРІЇ: ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ
У АВТОРСЬКИХ СІЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО, І. Г. ТКАЧЕНКА,
О.А. ЗАХАРЕНКА**

(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Надія КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград)

У статті розкриваються авторські підходи до розбудови новаторських моделей сільських шкіл педагогами-гуманістами В.О. Сухомлинським, І. Г. Ткаченком, О.А. Захаренком у другій половині ХХ століття. Відрефлексовано системні підходи до розробки змісту й структури трудової підготовки учнів.

В статье раскрываются авторские подходы к строительству новаторских моделей сельских школ педагогами-гуманистами В.А. Сухомлинским, И. Г. Ткаченком, А.А. Захаренком во второй половине ХХ столетия.

Отрефлексованы системные подходы к разработке содержания и структуры трудовой подготовки учащихся.

Ключові слова: *сільська школа, трудова підготовка, продуктивна праця, авторські сільські школи, трудове виховання, соціалізація.*

У даній статті нами зроблена спроба порівняльного аналізу моделей трудової підготовки учнів у авторських сільських школах України – Павлівській середній школі Онуфріївського району, Богданівській середній школі № 1 Знам'янського району Кіровоградської області, Сахнівській середній школі Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, де директорами впродовж тривалого часу були талановиті педагоги-гуманісти В.О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко, О.А. Захаренко. В.О. Сухомлинський збагатив вітчизняну і світову педагогіку теоретичними засадами і практичною моделлю школи майбутнього – школи радості. Він розробив і втілював у життя принципи трудового виховання учнів, поєднання основ наук з продуктивною працею, необхідною для сім'ї, школи, села, держави. Василь Олександрович визначив педагогічні умови організації продуктивної праці, сільськогосподарського дослідництва, технічної творчості, профорієнтаційної роботи з урахуванням виробничого оточення школи. Завдяки високопрофесійному педагогічному керівництву, різні види творчої сільськогосподарської праці сприяли розвитку у школярів потягу до пізнання, відкриття, викликали захоплення, здивування. Праця, яку виконували павлівські школярі, виховувала в них такі моральні якості: відповідальність, працелюбність, творчість, самостійність, відчуття й усвідомлення значущості, краси праці.

Науково-практичний потенціал педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського забезпечив потужний розвиток шкільництва не лише в Україні та колишньому СРСР, а й у світовому освітньому просторі.

Серед найближчого оточення В.О. Сухомлинського найбільш яскрава постать його сучасника і соратника, вірного друга й однодумця, талановитого педагога-новатора Івана Гуровича Ткаченка. Упродовж двадцятирічної успішної експериментальної роботи він апробував ефективну модель сільської школи, де трудове виховання і трудова підготовка здійснювалися на уроках з основ природничих наук та сільськогосподарського виробництва, у навчально-дослідному господарстві учнівської виробничої бригади, в інтернаціональних таборах праці й відпочинку, при проведенні шкільних свят, утвердженні трудових традицій. Педагог-новатор збагатив теорію і практику трудового навчання і виховання, розробив дидактичні основи проведення уроків трудового й виробничого навчання, організаційно-педагогічні умови діяльності учнівського наукового товариства «Юний дослідник», продуктивної праці школярів.

О. А. Захаренко виплекав авторську модель сільської школи, демократичну та гуманну за своєю сутністю, де поєднувалися духовна краса та краса шкільного комплексу. Без праці хліб не родить, не квітнуть троянди – одна із наскрізних ідей життя Сахнівської школи. У школі ефективно діяв центр виробничого навчання й праці, який включав навчальні кабінети та цехи, навчально-дослідне поле, пришкільні ділянки, кабінети для гурткової

роботи, міні-завод. Для старшокласників були забезпечені умови для професійної підготовки як юнаків, так і дівчат. У шкільному колективі майстерно виховували в учнів потребу у праці як життєву необхідність. Кожен учень школи мав трудову книжку, в якій записувалися години праці й обсяг виконаної роботи. Літня трудова чверть у шкільному колективі, як і яскраві шкільні конкурси, була добре організована, з важливою суспільною метою. О. А. Захаренко наповнив навчально-виховний процес, зокрема організацію різних видів продуктивної праці, творчими технологіями, які навіть в умовах руйнації села підтримували життєдіяльність шкільного колективу.

Ми провели порівняльний аналіз взаємообумовлюючих компонентів трудової підготовки учнів сільської школи та їх впливу на розвиток особистості у педагогіці В.О.Сухомлинського, І. Г. Ткаченка, О.А.Захаренка. У *Павлівській середній школі Онуфріївського району Кіровоградської області науково-методичні засади* трудової підготовки учнів сільської школи полягали в розроблених принципах трудової підготовки: це єдність трудового виховання і загального розвитку – морального, інтелектуального, естетичного, фізичного; розкриття, виявлення, розвиток індивідуальності в праці; раннє залучення до продуктивної праці; різноманітність видів праці; постійність, безперервність праці; творчий характер праці; поєднання зусилля розуму і рук; наявність рис продуктивної праці дорослих у дитячій праці; наступність змісту трудової діяльності; загальний характер продуктивної праці; посиленість трудової діяльності; єдність праці і багатогранного духовного життя.

Педагогічні вимоги до трудової діяльності учнів: суспільне значення праці; співвідношення навчальних і виховних цілей; дослідницька праця учнів; роль і місце трудової підготовки в розвитку особистості; співвідношення розумових і фізичних зусиль; характер знарядь праці; результати трудової діяльності; оплата праці.

Форми організації трудової діяльності: ручна праця; керування ручними знаряддями праці; виробниче навчання; учнівська виробнича бригада; традиційні трудові свята; виробничі екскурсії; індивідуальні трудові завдання; раціональне використання можливостей виробничого оточення; різноманітні гуртки, наукові товариства, конкурси. Виставка дитячих малюнків; постійно діюча виставка дитячих робіт з рукоділля, конструювання, моделювання. Літні табори праці й відпочинку.

Об'єкти та засоби праці. Закладання діброви на схилі яру та її догляд; теплиця, агрономічна лабораторія; сад Матері (2 га); виноградник, лимонарій, крільчатник, пасіка, дубовий гай, алея троянд, персиковий гай, шкільна ділянка, горіхові, вишневі, абрикосові, каштанові, ялинові насадження. Відновлення родючості ґрунту (40 га). Шкільне подвір'я, навчальні кабінети та класи. Робота в колгоспі: вирощування овочів, кукурудзи, заготівля силосу, догляд за полезахисними лісосмугами, робота на фермі, заняття шовківництвом – виконання повного циклу сільськогосподарських робіт. Крюківський вагонобудівний завод, павлівське відділення «Сільгосптехніка», гідроелектростанція, дослідна сільськогосподарська станція.

Спрямованість трудових завдань: створення іригаційної системи для поливу саду. Самообслуговування. Ознайомлення зі світом праці й професій.

Суспільна спрямованість праці. Опанування знаннями, уміннями, навичками, збагачення життєвого досвіду, пізнання закономірностей природи. Створення матеріальних цінностей. Здійснення розумового, морального, фізичного, естетичного виховання та політехнічної освіти. Задоволення естетичних потреб; дослідництво. Адаптація до трудової діяльності у виробничому колективі, удосконалення технологічних процесів: конструювання, моделювання, припасовування, налагоджування, регулювання. Оволодіння робітничими професіями. Зв'язки з Науково-дослідними інститутами.

Формування якостей особистості: морально-естетичні почуття, духовне обличчя дитини, господарська творчість, кмітливість, допитливість, акуратність, повага до людей праці, трудова майстерність, культура праці; навички спілкування, інтерес до освіти, ініціативність, старанність, збагачення морального досвіду, загартування сили духу, радість праці, виховання бажання трудитися; загартування характеру, широта думки, уміння відслідковувати складну взаємообумовленість явищ, формування умінь активної перетворювальної діяльності у праці, побуті, природі, взаємовідносинах; становлення і розвиток гуманістичних світоглядних переконань, безкорисливість, здатність дивуватися, захоплюватися.

Богданівська середня школа № 1 Знам'янського району Кіровоградської області. Науково-методичні засади трудової підготовки учнів сільської школи. Провідні напрями:

– обґрунтування навчально-виробничої діяльності учнівської бригади як складової навчально-виховного процесу;

– визначення змісту системи трудового навчання і виховання: у процесі вивчення основ наук, зокрема предметів природничо-математичного циклу; в позакласній роботі; у процесі праці на виробництві; у творчих колективах; у родинних школярів;

– організаційно-методичне вдосконалення форм трудового навчання і виховання;

– добір і обґрунтування видів праці відповідно до віку, здоров'я, індивідуальних особливостей учнів як вирішальної умови розвитку їх природних здібностей.

– розробка і апробація програми навчально-виробничої практики відповідно до провідних тенденцій розвитку агропромислового комплексу і конкретних умов роботи місцевого господарства.

Обґрунтування та створення відповідної навчально-виробничої бази.

Дидактика. Авторські інноваційні моделі уроків трудового й виробничого навчання.

Форми організації трудової діяльності. Перспективні трудові завдання. Практичні роботи. Виставки дитячих робіт. Навчальні екскурсії. Самостійні спостереження за визначеною темою. Домашні завдання дослідницького (пошукового) характеру. Уроки трудового та виробничого навчання. Експерименти. Практичні, пізнавальні та творчі завдання. Лабораторно-практичні заняття. Виробничі досліди. Монтажно-демонтажні роботи як індивідуальні, так і групові. Технічні гуртки. Наукові товариства. Навчально-виробнича практика. Діяльність у різних галузях сільського господарства.

Інтернаціональний табір праці і відпочинку «Дружба». Використання сприятливого сільськогосподарського оточення та можливостей соціальної інфраструктури для допрофільного та профільного навчання. Співпраця з науково-дослідними установами.

Об'єкти та засоби праці. Шкільні майстерні, навчально-дослідна ділянка.

Навчально-дослідницьке господарство. Сільськогосподарські угіддя, де вирощувалися польові й овочеві культури. Садок, пасіка, міні-ферма.

Сільськогосподарська техніка: трактори, комбайни, сівалки, знаряддя для обробітку ґрунту; ручні знаряддя праці та сільськогосподарський інвентар; транспорт – машини, причепи, візки та інше; складські приміщення. Теплиця, парники. Територія школи (4 га), обсаджена липами, каштанами, горіхами. Заліснене урочище Сичеве. Молода діброва площею 20 га.

Спрямованість трудових завдань. Створення матеріальних цінностей суспільного значення. Забезпечення ефективної трудової, політехнічної підготовки учнів до діяльності у сфері виробництва. Професійна орієнтація. Участь у сільськогосподарському дослідництві. Адаптація до матеріального виробництва. Поєднання матеріальних і моральних стимулів праці. Виконання трудових завдань переважно механізованими знаряддями праці. Набуття досвіду систематичного обліку праці, усвідомлення складових оплати праці.

Формування якостей особистості. Наукові й морально-етичні надбання; творчість, дослідництво. Методи наукового пізнання, практичні уміння дослідника. Ініціатива, вміння переборювати труднощі. Привчання до колективної праці, прищеплення навичок культури праці, утримання робочого місця в чистоті; бережливість, економність. Розвиток емоцій та уяви, творчих здібностей, естетичних почуттів. Формування інтересу до праці, трудових вмінь та навичок. Самоконтроль, взаємоконтроль за якістю навчальної та виробничої праці. Заохочення до самоосвіти, самовиховання, самонавчання. Кмітливість, вмілість. Трудове терпіння, витривалість. Трудовий ентузіазм. Естетична оцінка праці.

Сахнівська середня школа Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Науково-методичні засади трудової підготовки учнів сільської школи: «Без праці хліб не родить, не квітнуть троянди», «Людина без захоплення – пуста людина». Культура праці, виховання любові до рідної землі. Система трудової підготовки ґрунтувалася на гуманістичних, демократичних цінностях, спрямовувалася на виховання успішної, щасливої особистості.

Форми організації трудової діяльності. Суспільно-корисна праця. Використання соціально-виховуючого середовища. Індивідуальні та колективні трудові завдання. Різноманітні гуртки. Комплекс з трудової підготовки. Акції «Тиждень саду», «День лісу», «День птахів». Операція «Колосок». День праці. Виставки «Умілі ручки», «Таланти наших батьків», до свята праці та врожаю. Трудові десанти, шефство над тваринницькими фермами, «Свято врожаю». Табір праці. Суботники.

Об'єкти та засоби праці. Шкільні майстерні. Кабінети з виробничого навчання. Теплиця. Цех по обробці дерева і металу, швейний, кулінарний,

електроцех; навчально-дослідне поле, ділянки лікарських рослин, квітники. Кімнати для гурткової роботи. Міні-завод. Самообслуговування. Лісництво. Розбудова і благоустрій шкільного містечка. Палац здоров'я. Тваринницький комплекс. Куточки відпочинку, куточки краси, клумби. Висадження щорічно 10 тисяч рослин розсади сальвій. Висадження більше 1000 дерев, 650 туй і ялинок. «Поляна Пам'яті» (200 кущів троянд). Фонтан «Колосок». Місцевий завод, фабрика.

Спрямованість трудових завдань. Трудова і політехнічна підготовка учнів. Постійно робити добро, духовне добро. Поєднання високої вимогливості з турботою про здоров'я. Пробудження в дітей природної обдарованості. Досягнення найвищого рівня творчості. Стимул, стимул і ще раз стимул. Поєднання теоретичних знань з практичним життям. Вчитись виготовленню красивої речі. Засвоєння суспільного досвіду. Вмілий розподіл праці. Вміння входити в колектив та перебувати в стані самотності. Перетворення школи в Дім творчості. Виховання гордості за рідних і бажання брати з них приклад. Професійна підготовка. Духовний і фізичний розвиток. Підготовка до успішного самотійного життя.

Формування якостей особистості. Самореалізація, відповідальність, служіння державі, виконання різноманітних соціальних функцій (сімейних, громадянських, виробничих). Засвоєння способів творчої діяльності. Практичні вміння та навички. Самоповага, взаємоповага, усвідомлення загальнолюдських цінностей, моральність, емпатійність, емоційна чутливість, вміння спілкуватися. Самовираження, набуття трудових навичок, соціального досвіду.

Засвоєння технологій трудової діяльності. Духовне збагачення. Захоплення працею. Почуття краси, звичність до порядку й чистоти. Ініціатива, самотійність, самодіяльність. Повага до людини-трудівника. Привчання до праці. Старанність, терплячість, любов до природи. Чесність, порядність. Вміння бути щасливим. Формування інноваційної культури.

Про ефективність систем трудової підготовки учнів у авторських сільських школах засвідчує випереджальний характер розвитку авторських шкіл, численність їх дослідників і послідовників, вагомий внесок їх авторів в теорію і практику формування особистості.

Завдяки непересічному таланту, винятковій працьовитості, громадянській позиції педагога-гуманісти В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко, О. А. Захаренко розбудовували школу майбутнього, де трудова політехнічна підготовка учнів була основою формування духовності, успішної життєвої діяльності кожного вихованця. Узагальнений порівняльний аналіз систем трудової підготовки учнів у авторських сільських школах дає можливість зробити висновки про те, що в основі концепцій шкіл В. О. Сухомлинського, І. Г. Ткаченка, О. А. Захаренка вагоме місце займала трудова підготовка школярів, спрямована на створення матеріальних та духовних цінностей суспільного значення. Автори в силу обставин враховували ідеологічні дискурси як у 60–70-х, так і у 80–90-х роках, але самі моделі шкіл, демократичні та гуманістичні за спрямованістю навчально-виховної діяльності, високим рівнем шкільної культури, де створювалися гармонійні

умови для творчості учителів і учнів, об'єднувалися зусилля шкільного колективу та сільської громади, педагоги–гуманісти наповнювали поліфонічним змістом, багатою палітрою організаційних форм, навчальних і виховних технологій, гармонією і конструктивізмом у виборі об'єктів праці і неперевершеним мистецтвом соціалізації вихованців, підготовки їх до успішного, щасливого, сповненого радості праці, самостійного життя. Педагоги-гуманісти внесли у скарбницю української духовності, педагогічної науки і шкільництва новаторські педагогічні ідеї, які мають сповна використовуватися як основа розбудови національної школи України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В. О. Виховання в учнів любові і готовності до праці / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1959. – 46 с.
2. Сухомлинський В. О. Виховна роль продуктивної праці учнів / В. О. Сухомлинський // З досвіду організації політехнічного навчання в середній школі. – К. : Рад. шк., 1956. – С. 54–67.
3. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – С. 7–390. – (Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський ; т. 4).
4. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором колективу / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – С. 393–626. – (Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський ; т. 4).
5. Сухомлинський В. О. Підготовка учнів до трудової діяльності / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1957. – 24 с.
6. Ткаченко І. Г. Богданівська середня школа ім. В. І. Леніна / І. Г. Ткаченко. – К. : Рад. шк., 1975. – 274 с.
7. Ткаченко І. Г. Виробнича екскурсія як форма профорієнтаційної роботи / І. Г. Ткаченко, П. Д. Зеленгур // Радянська школа. – 1974. – № 1. – С. 60–66.
8. Ткаченко І. Г. Виступ на IV з'їзді учителів Української РСР (28–30 березня 1977 р.) / І. Г. Ткаченко // Четвертий з'їзд учителів Української РСР. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 63–66.
9. Ткаченко І. Г. Деякі питання організації і методики виробничого навчання в сільській школі / І. Г. Ткаченко // Радянська школа. – 1963. – № 1. – С. 12–19.
10. Ткаченко І. Г. Керівництво навчально-дослідним господарством / І. Г. Ткаченко // Радянська школа. – 1964. – № 10. – С. 71–76.
11. Ткаченко І. Г. Трудове виховання старшокласників / І. Г. Ткаченко. – К. : Рад. шк., 1971. – 144 с.
12. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю : роздуми педагога / О. А. Захаренко. – Черкаси : Ваш Дім, 2005. – 92 с.
13. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро / О. А. Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28 с.
14. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К.: СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
15. Захаренко О. А. Сутність сільської загальноосвітньої : (знайомство із Сахнівською середньою школою) / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко // Шкільний світ. – 1997. – № 4. – С. 4–5.
16. Захаренко О. А. Сутність сільської загальноосвітньої школи / О. А. Захаренко // Педагогічний вісник. – 1997. – № 4. – С. 32–37.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Калініченко Надія Андріївна - завідувач кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти, професор, доктор педагогічних наук, заслужений учитель України, науковий кореспондент Інституту педагогіки НАПН України Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського.

Коло наукових інтересів: концепти гуманної педагогіки, педагоги-новатори України, тенденції розвитку сучасної освіти.